

RECENSIONS - RECENSIES - BOOK REVIEWS

ELLEN DEBACKERE

Welkom in Antwerpen? Het Antwerpse vreemdelingenbeleid, 1830-1880

Leuven, Leuven University Press, 2020, 280 p.

Deze studie, een handelseditie van een doctoraal proefschrift, vertrekt vanuit het lokale niveau om het immigratiebeleid in de halve eeuw tussen 1830 en 1880 te analyseren. Na een eerste hoofdstuk waarin de stand van het onderzoek wordt uiteengezet, wordt in vier hoofdstukken de alledaagse werking van de Antwerpen vreemdelingenadministratie belicht. Het onderzoek naar het vreemdelingenbeleid is vooral gebaseerd op individuele dossiers van vreemdelingen die zich aanmeldden bij de Antwerpse overheid, die onderstand kregen of administratief uitgewezen werden. Via steekproeven worden deze dossiers op een systematische manier verwerkt om zo een schat aan informatie over vier verweven beleidspraktijken -de registratie, de identificatie, de onderstandsverlening en het uitwijzing van vreemdelingen- te verzamelen.

Bij de registratie van vreemdelingen wordt de belangrijke rol van de Openbare Veiligheid duidelijk gezien het deze centrale instantie was die een formele registratie van elke buitenlandse nieuwkomer afdwong. De Openbare Veiligheid als *Big Brother*, maar ook als exponent van de informatiemaatschappij die via de registratie en opvolging van elke vreemdeling een op adequate informatie gebaseerd beleid ontwikkelde.

Het tweede hoofdstuk bespreekt de identiteitsdocumenten die werden aanvaard bij de registratie. De decennia na 1830 was de Antwerpse praktijk sterk sociaal gekleurd, want de privileges die de begoeden genoten in de standenmaatschappij lieten nog duidelijk hun sporen na. Slechts tegen 1880 wordt elke vreemdeling gelijk voor de wet met de standaardisering van de vereiste inreisdocumenten. Deze beide hoofdstukken geven duidelijk aan dat het alledaagse vreemdelingenbeleid een uitstekende invalshoek is om na te gaan hoe het staatsoptreden in België de verande-

ring van een standenmaatschappij naar een burgermaatschappij begeleidde.

Het derde hoofdstuk behandelt de armenzorg. De auteur lijnt niet de (potentiële) aanvragers van armenzorg (uit de migratie) af, maar spitst zich onmiddellijk toe op de behoeftigen die als niet-Belgen worden gecatalogeerd en effectief armenzorg kregen. De doorbraak van de administratieve categorie staatsburgers wordt in het historisch onderzoek naar het Belgische vreemdelingenbeleid maar na 1880 gesitueerd, maar de auteur problematiseert haar onderzoekspopulatie buitenlanders niet. Dat de nationale regelgeving op armenzorg een scheidingslijn tussen de nieuwe juridische categorieën Belg en buitenlander trok wordt als onprobleematisch beschouwd. De centrale overheid liet aan de lokale overheid ten uitzonderlijke titel de steunverlening aan een buitenlander bij behoeftigheid toe (en vergoedde deze ook), maar ze kon niet zo goed beslissen tot uitwijzing van deze behoeftige vreemdeling. Het onderzoek wijst erop dat vreemdelingen verblijvend in Antwerpen met een band met de stad (of het land) zoals voormalige Belgen, tweede-generatievreemdelingen *sensu lato* en langverblijvers toch deze centraal gefinancierde armensteun kregen en de Antwerpse autoriteiten deze steunverlening ook als rechtmatig verdedigden. De mogelijkheid tot formele uitsluiting van gevestigde buitenlanders van armenzorg werd in het laatste kwart van de 19de eeuw opgeheven toen vreemdelingen op basis van hun vestiging in de stad een lokaal burgerschap konden verwerven, inclusief de mogelijkheid tot armenzorg.

Het vierde hoofdstuk behandelt het administratief uitwijzingsbeleid, waarbij vooral werkzoekende nieuwkomers *manu militari* werden gedwongen het land te verlaten. Het uitwijzingsbeleid blijkt vooral kwetsbare werkzoekenden te treffen die een sociaal netwerk in Antwerpen ontbeerden.

De conclusie van dit onderzoek is dat het ontstaan van een nationale vreemdelingenwet eeuwen-

oude praktijken rond vreemdelingenbeleid niet eensklaps deed verdwijnen. In Antwerpen werd de formalistische categorie van staatsburgers in 1830 niet zomaar overgenomen. De betere standen en ook de mensen die beschouwd werden als behorend tot de lokale gemeenschap werden, ook als ze juridisch buitenlanders waren getolereerd en indien nodig zelf gesteund. Slechts vanaf 1880 nam de Antwerpse vreemdelingenadministratie de administratieve categorie van de Belgische staat als de hare en maakt het voor buitenlanders, elke buitenlander, moeilijker zich te vestigen in Antwerpen.

Het boek is vlot geschreven. Het enige wat stoort zijn de onnodige Engelstalige concepten. Het woord *belonging* duikt talrijke keren op om het behoren tot de lokale gemeenschap te duiden, waarom dit in een Nederlandstalig boek in het Engels hoeft ontaamt mij. Ook *sojourner* wordt veelvuldig gebruikt, het Nederlandstalig equivalent 'passant' was beter geweest. De auteur is voorzichtig in haar stellingnames, soms te voorzichtig waardoor de reikwijdte van beleidskeuzes te weinig uit de verf komen.

Uit deze studie blijkt dat de nationale overheid, in de figuur van de Openbare Veiligheid sterk aanwezig was bij het opstarten van het Antwerpse vreemdelingenbeleid in de eerste decennia na 1830. Het onderzoek geeft aan dat lokale accenten werden gelegd in het Antwerpse beleid, maar dat de auteur stelt dat ze "vermoedt dat er geen sprake is van een nationaal gestuurd beleid" in Antwerpen (p.217) lijkt mij een te sterke conclusie. Om de wisselwerking uit te tekenen tussen lokaal en nationaal beleid rond sociale steun of uitwijzing was het opportuun geweest ook bronnen op nationaal niveau te exploreren om na te gaan in welke mate de Antwerpse input het nationaal gestuurde vreemdelingenbeleid effectief in een andere richting uitstuurde. De inbreng van het lokaal beleid als onderdeel van *multi-level governance* kan enkel tot zijn recht komen als ook het nationaal beleid bij deze analyses van deze individuele cases haar rechtmatige aandacht krijgt in het onderzoek.

Een microstudie kan door het gedetailleerd onderzoek inzichten in beleidslogica's versterken. Zo was het verwerven van het ingezetenschap (*résidant*) gedurende de 19de eeuw nog nauwelijks onderzocht. De wetgevende macht had in 1835 geoordeeld dat ingezetenen vreemdelingen een relatieve bescherming tegen willekeurige uitwijzing verdienden door zelf de handtekening van de koning te vereisen bij de beslissing hen uit te wijzen. Deze hoge drempel moest machtsmisbruik vanwege de uitvoerende macht tegengaan want de (liberale) grondwet van 1831 stelde dat elke inwoner, ook die van buitenlandse nationaliteit de bescherming van de Belgische wet genoot. Deze bescherming door de Belgische rechtstaat werd de vreemdelingen door het bewust uitblijven van een duidelijke administratieve regelgeving betreffende het verwerven van het ingezetenschap evenwel ontzegd, waarbij de auteur stelt dat dit niet "impliceerde dat ze moedwillig ten koste van nieuwkomers werd ingezet" (p. 223). De rechterlijke macht oordeelde in de jaren 1840 anders. In het arrest Jones, de uitspraak in een beroep tegen de uitwijzing van een Engelse vrouw die jarenlang de facto in Antwerpen had verbleven maakte de rechtelijke macht brandhout van de administratieve praktijk om enkel maar verblijf dat door haar werd bewilligd (*de jure* verblijf) te erkennen voor het toekennen van het ingezetenschap. In deze studie wordt aangegeven dat in 1870 vreemdelingen gemiddeld 155 dagen in Antwerpen hadden vertoefd vooraleer ze zonder veel omhaal het land werden uitgezet. Werden de rechtbanken dan nooit geïnterpelleerd over het schijnbare arbitraire Antwerpse uitwijzingsbeleid met het precedent van het verdict Jones door (activistische?) rechters. Op basis van welke criteria de Antwerpse overheid het ingezetenschap toekende heeft deze studie niet éénvoudig beantwoord. Het gering aantal koninklijke uitwijzingen (uitwijzingen bij koninklijk besluit) had misschien een antwoord geboden, maar de auteur negeerde deze in haar onderzoek. Deze koninklijke uitwijzingen betrof buitenlanders die niet enkel tot het territorium waren toegelaten, maar ook tot een rudimentair burgerschap. Het uitsluitend onderzoeken van de administratieve uitzetting

(renvoi) maakt dat de auteur haar stelling dat de Antwerpse praktijken de vroegmoderne adem is van het lokale vreemdelingenbeleid niet aan een mogelijke lakmoesproef heeft onderworpen.

Frank Caestecker

V. VIAENE, B. CLEYS, J. DE MAEYER (EDS.)
Religion, Colonization and Decolonization in Congo 1885-1960. Religion, colonisation et décolonisation au Congo, 1885-1960 (KADOC Studies on Religion, Culture & Society, 22)
 Leuven, Leuven University Press, 2020, 354p.

L'année 2010 est marquée par la commémoration du cinquantenaire de l'indépendance de la République du Congo. Parmi les très nombreuses manifestations scientifiques qui prennent alors place, le KADOC organise un colloque international intitulé *Religion, Colonization and Decolonization in Congo 1885-1960*. Celui-ci réunit une trentaine d'intervenants, historiens et hommes d'Église surtout, dont la plupart proviennent de Belgique, de la République démocratique du Congo ou des États-Unis. Les actes de cette rencontre internationale paraissent dix ans plus tard sous le titre bilingue *Religion, Colonization and Decolonization in Congo 1885-1960. Religion, colonisation et décolonisation au Congo, 1885-1960*. Ce volume rassemble une quinzaine de contributions, de facture inégale, rédigées en vue de ladite manifestation scientifique et restées pratiquement inchangées depuis.

La première partie de ce volume (*Les religions et l'État colonial*) examine la relation unissant l'État colonial aux différents cultes d'une part et à leurs représentants d'autre part. En visibilisant la présence missionnaire sur les terres congolaises sur le temps long, Jean-Luc Vellut souligne toute l'ambiguïté de celle-ci: l'Église a participé aux dynamiques de domination qui y ont trouvé place autant qu'elle les a dénoncées. Vincent Viaene de rappeler ensuite l'engagement de l'Église catholique dans la lutte contre l'esclavagisme. À ce

titre, elle est un soutien essentiel dans la fondation de l'Association Internationale Africaine puis de l'État indépendant du Congo ce qui lui permettra, lors de la formation étatique, d'être perçue comme un auxiliaire du gouvernement. Léopold II et son administration délèguent en effet aux missions la gestion de certaines catégories de sujets coloniaux notamment les pupilles de l'État (Anne-Sophie Gijs) et la prise de contrôle du territoire (Bram Cleys). On constate, dès 1885, une certaine instrumentalisation du pouvoir exécutif par le pouvoir religieux et réciproquement.

Malgré le pluriel du titre, les articles qui composent cette partie envisagent presque exclusivement la religion catholique. Il aurait été particulièrement intéressant de mettre en lumière la posture adoptée par l'État colonial envers l'islam ou le judaïsme ainsi que leurs représentants. Par ailleurs, il aurait été souhaitable de ne pas limiter l'étude des relations Église-État aux années léopoldiennes (1885-1908), mais de les appréhender sur l'ensemble de la période coloniale (1885-1960). Cette perspective élargie aurait contribué à mettre en relief les continuités et les évolutions caractérisant les liens entre ces deux acteurs de la "trinité coloniale" formée de l'Église, de l'État et des Entreprises.

Les intermédiaires sont au cœur de la deuxième partie. En 2006, Benjamin Lawrance, Emily Osborn et Richard Roberts¹ ont consacré une synthèse au personnel qui occupe un poste subalterne dans l'administration coloniale ou dont la fonction vise à mettre en lien les colonisateurs et les colonisés. Cet ouvrage, qui a fait date, considère notamment les interprètes, les employés de bureau, les secrétaires, les écrivains publics et les instituteurs. Le présent volume fait la part belle aux assistants médicaux (Marie Bryce et Emery M. Kalema), aux catéchistes et, plus généralement, aux catéchumènes (Elisabeth Mudimbe-Boyi). À la différence de la recherche américaine, ces premiers auteurs ne mettent pas l'accent sur la capacité d'autonomie de ces médiateurs: ils envisagent surtout leur

1. B.N. LAWBRANCE, E.L. OSBORN, R.L. ROBERTS (eds.), *Intermediaries, Interpreters, and Clerks. African Employees in the Making of Colonial Africa*, Madison, 2006, 332 p.